

До Спеціалізованої вченої ради К 70.895.02
у Хмельницькому університеті управління
та права імені Леоніда Юзькова

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора
Отраднової Олесі Олександрівни,
Директора Тренінгового центру прокурорів України
професора кафедри цивільного права Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
на дисертацію

Галкевича Сергія Вікторовича

«ПРИНЦИПИ СПРАВЕДЛИВОСТІ, ДОБРОСОВІСНОСТІ, РОЗУМНОСТІ ДЕЛІКТНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ»,

подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі
спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне
право; міжнародне приватне право

Актуальність теми дослідження. Справедливість, добросовісність та розумність на сьогодні визначені як загальні засади цивільного законодавства. Вони є тими цінностями, на яких ґрунтується цивільне право взагалі та будь-яка його частина зокрема. Дослідженню зазначених принципів присвячено чимало наукових робіт. Суди у своїх рішеннях часто посилаються на добросовісність, справедливість, розумність поведінки учасників цивільних правовідносин. Разом з тим, як у науці, так і у правозастосовній практиці так і не розроблено усталене розуміння зазначених принципів, їхнє загальне бачення та структура змісту. Це зв'язано пов'язано із оціночним характером категорій справедливість, добросовісність та розумність. Однак відсутність

єдиного бачення заважає однаковості правозастосування та зменшує ефективність правового регулювання.

Особливо це стосується деліктних правовідносин, де йдеться про відшкодування потерпілому заподіяної йому позадоговірної шкоди. Саме по собі існування у вітчизняному законодавстві норм про відшкодування шкоди є реалізацією принципів справедливості, добросовісності, розумності. Адже відшкодування шкоди з економічної точки зору не є еквівалентними відносинами. Делінквент платить потерпілому гроші (надає майно тощо), не отримуючи нічого взамін. Це значно зменшує вірогідність добровільного виконання цього обов'язку. Тому наявність у законодавстві норм, що дозволяють примусити делінквента до відшкодування є справедливим по відношенню до потерпілого.

Крім того, і в процесі виконання деліктного зобов'язання, прийняття судом рішення про визначення суми відшкодування майнової або компенсації моральної шкоди дуже важливо відштовхуватися від належної оцінки дій як делінквента, так і потерпілого. Проводити аналіз добросовісності, справедливості, розумності їхньої поведінки. Тому надзвичайно актуальним та важливим є проведення наукового дослідження принципів справедливості, добросовісності, розумності у деліктній відповідальності.

Можна цілком погодитися з автором дисертаційного дослідження, що необхідність нормативного закріплення й практичного застосування принципів справедливості, добросовісності, розумності деліктної відповідальності в цивільному праві зумовлена такими чинниками:

по-перше, сприянням поглибленню системності правового регулювання у сфері деліктних правовідносин та підвищенню його ефективності, зокрема виявленням прогалин і колізій у цивільному законодавстві в питаннях реалізації зобов'язань відшкодування завданої шкоди;

по-друге, сприянням моделюванню правових рішень у складних, нетипових ситуаціях через поєднання унікальності кожної цивільної справи й

абстрактності, відносної визначеності правових приписів цивільного законодавства;

по-третє, сприянням розробки рекомендацій щодо вдосконалення цивільного законодавства та судової практики у сфері деліктних зобов'язань.

У зв'язку з цим можна безперечно констатувати, що обрана дисертантом тема дослідження є актуальною та необхідною для дослідження.

Автор дисертаційної роботи поставив за мету здійснити комплексний, системний аналіз науково-теоретичних концептуальних підходів до нормативного закріплення й практичного застосування принципів справедливості, добросовісності, розумності деліктної відповідальності в цивільному праві; обґрунтувати пропозицій та рекомендацій, спрямовані на вдосконалення цивільно-правового регулювання відносин у цій сфері.

Поставлена мета досягнута дисертантом завдяки вдало сформульованим завданням дослідження, серед яких:

- здійснити ретроспективний аналіз генезису та розвитку ідей справедливості, добросовісності в римському приватного праві;
- виявити особливості деліктної відповідальності в цивільному праві, охарактеризувати її правову природу та сутність;
- з'ясувати функціональну роль принципів деліктної відповідальності у розвитку та вдосконаленні системи цивільно-правового регулювання;
- узагальнити прояви принципів справедливості, добросовісності, розумності деліктної відповідальності в цивільному праві та розкрити специфіку їх застосування в судовій практиці;
- розкрити компенсаційно-відновний, розподільно-співмірний, превентивно-виховний зміст принципу справедливості деліктної відповідальності в цивільному праві;
- висвітлити об'єктивно-юридичний та суб'єктивно-етичний зміст принципу добросовісності деліктної відповідальності в цивільному праві;

- з'ясувати нормативний та оціночний зміст принципу розумності деліктної відповідальності в цивільному праві;
- розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення чинного цивільного законодавства України в частині правового регулювання принципів справедливості, добросовісності, розумності деліктної відповідальності.

Досягненню поставленої мети також сприяло використання ряду загальнонаукових і спеціальних методів наукового дослідження, зокрема, діалектичного, формально – логічного, історичного, догматичного, системно-структурного, методів аналізу і синтезу правових явищ тощо.

Емпіричну основу дослідження становлять літературні джерела, міжнародні договори, нормативно-правові акти України та іноземних держав, законопроектна документація, матеріали офіційної статистики.

Дисертація Галкевича С.В. безпосередньо пов'язана з відповідними науковими темами, програмами, планами державного рівня. Дисертацію виконано відповідно до планів науково-дослідної роботи кафедри цивільного права та процесу на 2017–2023 роки «Актуальні питання правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» (державний реєстраційний номер 0117U000105), що є складовою наукової теми Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» на 2013–2016 роки (державний реєстраційний номер 0108U008927) та на 2017–2026 роки (державний реєстраційний номер 0117U000103).

Науково-теоретичну базу дослідження склала значна кількість праць відомих українських і зарубіжних вчених-цивілістів, правознавців, спеціалістів у сфері правових принципів та проблем відшкодування позадоговірної шкоди.

Структура роботи вдала і обумовлена, перш за все, метою і предметом дослідження. зумовлені метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, які охоплюють десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел, двох додатків.

Загальний обсяг дисертації становить 235 сторінок, з яких обсяг основного тексту – 206 сторінок. Список використаних джерел складається з 305 найменувань на 29 сторінках. Додатки викладено на 4 сторінках.

Всі розділи та підрозділи за своїм змістом і висновками, перспективами подальшого дослідження і використання для розвитку доктрини цивільного права і законодавства слід назвати вагомими і вдало викладеними. При цьому Розділ 1, присвячений теоретико-методологічним концептам реалізації принципів деліктної відповідальності в цивільному праві. Перший розділ роботи складається із 3-х підрозділів, у яких розкривається генезис та розвиток ідей справедливості й добросовісності в римському приватному праві, правова природа деліктної відповідальності в цивільному праві, функціональна роль принципів деліктної відповідальності в системі цивільно-правового регулювання.

У Розділі 2 «Принцип справедливості деліктної відповідальності в цивільному праві» автор досліджує прояв даного принципу у контексті його компенсаційно-відновного, розподільно-співмірного та превентивно-виховного змісту.

Розділ 3 роботи присвячений дослідженню принципу добросовісності у деліктній відповідальності. Автор аналізує об'єктивно-юридичний зміст принципу добросовісності деліктної відповідальності в цивільному праві.

Розділ 4 «Принцип розумності деліктної відповідальності в цивільному праві» містить 2 підрозділи та присвячений аналізу оціночно-регулятивного змісту принципу розумності, а також дискреційного характеру суб'єктивної розумності.

На наш погляд, така побудова дисертаційного дослідження і цілому надала змогу запропонувати структурний аналіз теми дослідження, виявити

проблеми та недоліки у правовому регулюванні та застосуванні принципів справедливості, добросовісності, розумності у цивільно-правовій деліктній відповідальності.

Дисертаційне дослідження Галкевича С.В. являє собою науковий аналіз цілої низки складних теоретичних і практичних проблем, норм чинного законодавства та судової практики. Автор творчо використав великий масив спеціальної юридичної літератури, актів законодавства, дає їм кваліфіковану правову оцінку. Дисертаційний матеріал викладається послідовно, логічно, юридично грамотно, що засвідчує високий науковий потенціал здобувача.

Дисертант здійснив якісний науковий аналіз теми, що надало йому можливість досягти вагомих науково-теоретичних та практичних результатів, що мають ознаки наукової новизни.

Автор ретельно проаналізував стан наукової розробки теми та дійшов логічного висновку, що незважаючи на посилену увагу до проблем деліктної відповідальності в цивільному праві, комплексний аналіз принципів справедливості, добросовісності, розумності як невід'ємних парадигмальних основ її становлення та розвитку, практично свого розвитку не одержав.

Цінним є проведений автором аналіз формування принципів справедливості (*aequitas*) та добросовісності (*bona fides*) у римському праві – проходження шляху від суто моральних правил до правових вимог.

Дисертант ретельно та обґрунтовано дослідив сутність деліктної відповідальності та деліктного зобов'язання, їх юридичні характеристики та відмежування від відповідальності за порушення цивільно-правового договору. Висновки автора, хоча і не є безспірними, належно пояснені та обґрунтовані.

Переконливою є позиція дисертанта щодо наявності окремого змісту у принципах добросовісності, справедливості, розумності, попри наявності у доктрині позицій, що ці принципи є єдиним цілим.

Можна погодитися із зробленим в дисертації висновком, що, деліктне зобов'язання та деліктну відповідальність слід розуміти як правовідношення та його результат.

Слід підтримати запропоновану дисертантом позицію, що загальні засади справедливості, розумності, добросовісності, закріплені у п. 6 ст. 3 ЦК України, надають концептуального характеру цивільному законодавству в питаннях реалізації зобов'язань відшкодування завданої шкоди, концентровано виражають ту правову основу, на якій повинні реалізовуватися всі інші нормативні установи, зокрема щодо повного та «всебічного» відшкодування шкоди; можливості виключення вини з кола умов цивільно-правової відповідальності суб'єктів окремих видів діяльності або носіїв спеціального правового статусу; доцільності кваліфікації поведінки деліквента при самозахисті; розподілу відшкодування шкоди, завданої кількома особами, та ін.

Імпонує авторське висловлювання, що справедливість є «альфою і омегою» вирішення найбільш конкретних питань сучасної цивілістики, зокрема й у сфері деліктної відповідальності: починаючи з проблем визначення розміру моральної шкоди; обґрунтування доцільності відшкодування шкоди, завданої правомірними діями або у стані крайньої необхідності; реалізації компенсаційного зобов'язання, ускладненого численністю осіб; оптимального досягнення балансу майнових інтересів учасників деліктних відносин, закінчуючи комплексними проблемами цивільної правотворчості й застосування (с. 86).

Цінним є проведене дослідження компенсаційно-відновного, розподільно-співмірного та превентивно-виховного змісту принципу справедливості. Компенсаційно-відновний зміст принципу справедливості деліктної відповідальності в цивільному праві визначається автором як відновлення рівноваги інтересів потерпілої сторони, компенсації їй з позиції арифметичної рівності еквівалентних економічних втрат і завданої шкоди. Розподільно-співмірний зміст принципу справедливості деліктної

відповідальності в цивільному праві визначається як надання додаткових (підвищених) гарантій захисту суб'єктивних прав одним учасникам цивільно-правових відносин (право громадян вимагати компенсації моральної шкоди) й застосування за однотипні правопорушення диференційованої за обсягом відповідальності до інших учасників цивільно-правових відносин (імперативне покладання на державу обов'язку відшкодувати шкоду, завдану терористичним актом на її території). Превентивно-виховний зміст принципу справедливості деліктної відповідальності в цивільному праві визначається як демонстрація негативної оцінки та реакції суспільства на порушення існуючої системи цивільного правопорядку з метою захисту порушених цивільних прав або інтересів потерпілого, застосування майнових санкцій до деліквента, стримування та зменшення ймовірності антисоціальної поведінки як із боку самого правопорушника, так і зі сторони інших учасників цивільних правовідносин.

Можна цілком погодитися із думкою автора, що дотримуватися добросовісності повинні не тільки учасники цивільних відносин, цей принцип є обов'язковим і для парламенту, і для судової гілки влади, і для всіх органів виконавчої влади. Разом з тим оскільки останні не виступають суб'єктами цивільних правовідносин, тому порушення ними принципу добросовісності не може бути підставою притягнення їх до цивільно-правової відповідальності.

Цікавим є підхід здобувача до дослідження добросовісності через призму розуміння вищезгаданого поняття як принципу, оціночної категорії та презумпції.

Можна погодитися із твердженням автора, що зловживання суб'єктивним цивільним правом – це свідомо недобросовісна, але розумна поведінка суб'єкта, спрямована на здійснення суб'єктивного права не за його призначенням. При недобросовісному зловживанні суб'єктивним цивільним правом уповноважений суб'єкт діє крізь ширму реалізації свого суб'єктивного права, при цьому зовні дія виглядає як акт суб'єктивної правореалізації.

Правильним є визначення автором дискреційного змісту суб'єктивної розумності деліктної відповідальності в цивільному праві як вимоги актуалізації розширення сфери впровадження правозастосовного розсуду оцінки мір деліктної відповідальності за вчинене деліквентом цивільне правопорушення з позицій адекватності та співрозмірності. Якщо вимоги потерпілої особи стосовно компенсації моральної шкоди будуть завищеними, неадекватними і не матимуть під собою засад розумності, то суди, застосовуючи дискрецію, вправі зменшити розмір компенсації.

Цікавою та корисною є пропозиція автора визначити принципи добросовісності, справедливості, розумності у цивільному законодавстві. Зокрема викласти пункт 6-1 статті 3 ЦК України в такій редакції:

справедливість як засада цивільного права характеризує властивість цивільного права, виражену в рівності юридичного масштабу правомірної поведінки, відновленні рівноваги інтересів потерпілої сторони, компенсації їй з позиції арифметичної рівності еквівалентних економічних втрат і завданої шкоди, наданні додаткових гарантій захисту суб'єктивних прав одним учасникам цивільно-правових відносин, застосуванні за однотипні правопорушення диференційованої за обсягом відповідальності до інших учасників цивільно-правових відносин;

добросовісність як засада цивільного права виражає певний стандарт поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою до інтересів іншої сторони цивільного правовідношення;

розумність як засада цивільного права характеризує властивість зовнішнього прояву поведінки учасника відносин із точки зору правомірності, обґрунтованості, доцільності такої поведінки, а також можливості передбачення таким учасником обставин, які можуть вплинути на його права та обов'язки інших учасників відносин.

Автор робить також низку інших прогресивних пропозицій до чинного законодавства, зокрема зміни до Цивільного кодексу України.

Водночас необхідно відзначити, що дисертаційне дослідження Галкевича С.В. містить певні дискусійні положення, які викликають відповідні заперечення або вимагають додаткової аргументації, змістовних пояснень.

1. Спірним є визначення та тлумачення автором деяких принципів деліктного права. Так, принцип генерального делікту дисертант тлумачить як «кожне завдання шкоди іншій особі вважається правопорушенням» (с. 62). Хоча класичним є розуміння цього принципу як кожне протиправне заподіяння шкоди тягне за собою обов'язок цю шкоду відшкодувати. Важко погодитися із наявністю в деліктному праві принципу покладення повного відшкодування шкоди на боржника (правопорушника), адже існує доволі багато ситуацій, коли відшкодування шкоди покладається не на правопорушника, а на третю особу (батьки малолітніх, опікуни недієздатних, юридичні особи тощо).

2. Важко погодитись із проведеною автором аналогією принципів справедливості, добросовісності, розумності та Принципами Європейського деліктного права (PETL). Якщо справедливість, добросовісність, розумність є загальними засадами цивільного законодавства, тими цінностями, які пронизують у тому числі і деліктне право, то значення терміну «принципи» у PETL є іншим. Тут скорше йдеться про зразкові правила, що можуть бути втілені у деліктне законодавство країни для більш ефективного відшкодування шкоди потерпілій особі.

3. Можна цілком погодитися із позицією автора, що «в ситуаціях завдання шкоди таким основоположним благам, як життя та здоров'я, відшкодування моральної шкоди вести мову про арифметичну рівність та абсолютну точність вартісного визначення всіх втрат, про їх еквівалентну заміну неможливо». Разом з тим хотілось би почути відповідь на питання, а яким чином тоді даних ситуаціях реалізується компенсаційно-відновний зміст принципу справедливості.

4. Дисертант ретельно проаналізував принцип добросовісності у його об'єктивному та суб'єктивному розуміннях, дослідивши реалізацію цього

принципу у діях делінквента та інших осіб, які несуть обов'язок відшкодування шкоди. Разом з тим автор обійшов увагою дослідження дотримання принципу добросовісності у діях потерпілого як до, так і після заподіяння йому шкоди.

5. Дискусійним є твердження автора, що протиправну поведінку, що суперечить закону за будь-яких умов не можна визнати розумною (с. 183). Делінквент майже ніколи не здійснює дії (бездіяльність), що призвели до заподіяння шкоди, з метою отримати деліктну відповідальність. Такі дії або характеризуються наміром заподіяти шкоду, або, навпаки, відсутністю бажання заподіяти шкоду. І та, і інша поведінка цілком може характеризуватися як розумна.

Наведені зауваження носять здебільшого дискусійний характер, суттєво не впливають на якість роботи і не знижують її загальної позитивної оцінки. Основні положення дослідження, розроблені рекомендації та сформульовані висновки дозволили в достатній мірі розкрити обрану тему. Зміст роботи свідчить про здібність автора до наукових пошуків, до аналізу складних та спірних питань, вміння раціонально відбирати, кваліфіковано узагальнювати та аналізувати різнобічні джерела, формулювати на цій підставі практичні висновки й рекомендації.

Основні теоретичні положення та висновки дисертації знайшли відображення у восьми наукових публікаціях автора, серед яких наукові статті, опубліковані у фахових виданнях України, зарубіжних фахових виданнях, статті у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Автореферат дисертації та публікації автора оформлені відповідно до встановлених МОН України вимог і повністю відображають основні положення, зміст та результати дисертаційного дослідження.

Дисертація Галкевича Сергія Вікторовича «Принципи справедливості, добросовісності, розумності деліктної відповідальності у цивільному праві» є

завершеною науковою працею, в якій містяться наукові положення та науково обґрунтовані результати.

Дисертація виконана на належному науково-теоретичному рівні, відповідає вимогам МОН України, “Порядку присудження наукових ступенів”, затвердженого Постановою Кабінету міністрів України від 24 липня 2013 року № 567 (із відповідними змінами), а її автор – Галкевич Сергій Вікторович - заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Офіційний опонент:

**доктор юридичних наук, професор,
Директор Тренінгового центру
прокурорів України,
професор кафедри цивільного права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка**

О.О. Отраднава

*Згідно Отраднової О.О. засвідчено
нагаляючи відсутності документального
забезпечення*

**ДЛЯ
ДОВІДОК**

Марченко І.М. Директор

13.04.2021 р.